

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.01.2024 ✓Accepted/Kabul: 03.09.2024

DOI: 10.30794/pausbed.1413160

Research Article/Araştırma Makalesi

Çetiner, Ö. ve Oğuz, S. (2024)."Avrupa Birliği Ülkelerine Yönelik Göçte İtici ve Çekici Faktörler Üzerine Kavramsal Bir Model Önerisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 369-379.

AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNE YÖNELİK GÖÇTE İTİCİ VE ÇEKİCİ FAKTÖRLER ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR MODEL ÖNERİSİ

Özge ÇETİNER*, Suzan OĞUZ**

Öz

Beşeri sermaye bireylerin eğitiminin, deneyiminin, bilgilerinin ve becerilerinin göstergesi olarak kabul görmektedir. Güçlü beşeri sermayeye sahip olmak, göçmenlerin yeni ikamet ettikleri ülkeye uyum sağlamasını kolaylaştıran faktörlerden biridir. Diğer taraftan insani gelişme düzeyi daha iyi yaşam koşulları, insan hakları ve istihdam olanakları gibi unsurlarla göçmenleri bu bölgelere çekmektedir. Dolayısıyla güçlü insan sermayesine ve insani gelişme unsurlarına sahip olan ülkeler, gelişmiş işgücü piyasaları, yaşam kalitesi, eğitim fırsatları ve ekonomik kalkınma gibi özellikler nedeniyle göç etmek isteyen insanlar için cazip olmaktadır. Bu çalışmanın amacı Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde beşeri sermayenin göç üzerindeki etkisini insani gelişme ve kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) aracılık rolleri ile incelemektir. Bu kapsamda bir model önerisi sunulurken AB ülkelerinin 2000-2020 yıllarına ait verileriyle YEM ile yol analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz bulguları beşeri sermayenin göç üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan insani gelişme ve kişi başı GSYİH'nin beşeri sermaye ve göç arasındaki ilişkide aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Beşeri sermaye, İnsani gelişme, Göç, GSYİH, Yol analizi.*

A CONCEPTUAL MODEL PROPOSAL ON PUSH AND PULL FACTORS IN MIGRATION TO EUROPEAN UNION COUNTRIES

Abstract

Human capital is accepted as an indicator of individuals' education, experience, knowledge and skills. Having a high level of human capital is one of the factors that facilitates the process of adaptation for immigrants to their new country of residence. On the other hand, the level of human development attracts immigrants to these regions with factors such as better living conditions, human rights and employment opportunities. Therefore, countries with strong human capital and human development elements are attractive for people who want to migrate due to features such as strong labor markets, quality of life, educational opportunities and economic development. The aim of this study is to examine the impact of human capital on migration in European Union (EU) countries through the mediating roles of human development and Gross Domestic Product (GDP) per capita. In this context, a model proposal was presented and path analysis was carried out with SEM with the data of EU countries between 2000 and 2020. Analysis findings show that human capital has a significant and positive effect on migration. On the other hand, it was concluded that human development and GDP per capita mediate the relationship between human capital and migration.

Keywords: *Human capital, Human development, Migration, GDP, Path analysis.*

*Arş. Gör., Çağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, MERSİN.

e-posta: ozgecetiner@cag.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-4243-2624>)

**Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, MERSİN.

e-posta: ssuzanoguz@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-4876-3173>)

1. GİRİŞ

Göç, bir yerden başka bir yere taşınma, yer değiştirme ve mesafe kat etme süreci olarak tanımlanmaktadır. Göç ekonomi, toplum, politika ve kültür üzerindeki etkisi nedeniyle önemli bir olgudur. Sosyal hareketlilik, nedenleri ve sonuçları açısından geçerliliğini ve benzersizliğini koruyan bir süreç olan göç yoluyla ifade edilmektedir (İslamoğlu vd., 2014: 68). 2011 yılında Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde başlayan Arap Baharı süreci, bu karışıklıkların özellikle Suriye’de şiddetli çatışmaya dönmesi, 2022 yılında Rusya-Ukrayna Savaşı’nın başlaması, ABD’nin Afganistan’dan çekilmesinin ardından bölgede Taliban’ın yeniden güç kazanması gibi uluslararası sistemde yaşanan pek çok gelişme, başlıca insani güvenliği etkilemesiyle göçü tetikleyen sonuçlara neden olmuştur. Yaşanan bu askeri güvenlik sorunlarına pandemi sonrası küresel ekonomik dengelerin değişmesi ve iklim değişikliğinin de eklenmesiyle son yıllarda göç hareketleri yoğunlaşarak ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bu noktada örneğin 2020 yılında AB üyesi olmayan ülkelere AB’ye yaklaşık 1,9 milyon ve AB’den AB dışındaki bir ülkeye yaklaşık 956.000 kişi göç etmiş bulunmaktadır. 2021 yılında ise bu sayılarda artış yaşanmış, AB üyesi olmayan ülkelere AB’ye 2,3 milyon ve AB’den AB dışındaki bir ülkeye 1,1 milyon kişi göç etmiştir (Eurostat, 2023).

Yaşanan bu yoğun göç akışlarını daha iyi anlamak için geliştirilen kuramlardan biri itici ve çekici faktörler teorisi. Teorinin ana varsayımı, göçün itici ve çekici faktörler tarafından belirlendiğidir. İtici ve çekici faktörler teorisi, bireylerin menşei ülkeden çıkmalarına neden olan ve belirli bir hedef ülke seçimlerini etkileyen koşulları incelemektedir. Bu faktörler insanları yeni bir coğrafyaya taşınmaya çeken güçler olmakla birlikte ekonomik, sosyal, politik veya çevresel konuları kapsamaktadır (Khalid ve Urbański, 2021: 247). Dolayısıyla bunlar, refah seviyesi, sosyal imkanlar, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlara erişim, ifade özgürlüğü, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi pek çok açıdan değerlendirilebilir. Bu noktada, insani gelişme endeksi ve beşeri sermaye de çekici faktörler arasında sınıflandırılabilir. Başka bir ifadeyle, yüksek refah seviyesi, yeterli eğitim imkanlarının sağlanması, sağlık imkanlarına erişim ve beşeri sermayenin niteliği göçmenlerin hedef ülke seçimlerini etkileyen koşullar arasındadır. Bu yaklaşımı destekleyen Marger (2001) de sosyal imkanlar ve beşeri sermayenin, göçmenlerin yalnızca hedef ülke seçiminde değil, bu ülkeye uyum süreçlerinde de anahtar bir faktör olduğunu vurgulamıştır.

Literatürde beşeri sermaye, insani gelişme, ekonomik refah ve göç arasındaki bağlantıları inceleyen çeşitli çalışmalar mevcuttur. Göç ve ekonomik refah arasındaki ilişkiyi araştıran literatür kapsamında, İcduygu vd. (2001), 1995 yılı Türkiye İlçe Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi ve 1990 Nüfus Sayımı verilerini kullanarak ekonomik kalkınması çok düşük veya çok yüksek bölgelerin yanı sıra göç akışlarının arada kalan bölgelere yöneldiğini ortaya koymuştur. Göç ve ekonomik refah ilişkisini Nijerya örneği üzerinden inceleyen Popogbe ve Adeosun (2022), 1990-2019 yılları arasında Nijerya’dan gelişmiş ülkelere yönelen göçün itici faktörleri arasında nüfus artış hızı ile yüksek işsizlik oranlarının yer aldığını ve bebek ölüm oranlarındaki artışın bu göçü azalttığını tespit etmiştir. Ayrıca Roy ve Debnath (2011), literatürdeki çalışmalara benzer şekilde göçün gelir düzeyi, işsizlik oranı ve yaşam maliyeti ile bağlantılı olduğunu belirtmekle birlikte, suç oranının göç belirleyicisi kriterler arasında önemsiz bir konu olduğu ve dolayısıyla göç eden kişilerin yaşam şartları yerine temel ihtiyaçlara odaklandığı sonucuna ulaşmıştır. Mendola (2012) yaptığı çalışmada özellikle yoksul kırsal bölgelerden gerçekleşen dış göçe odaklanarak, yerel ve uluslararası emek göçü ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemek üzere geniş kapsamlı sosyo-ekonomik literatürü taraması yapmıştır. Arı ve Yıldız (2018), 2015 yılı verileri kapsamında kümeleme analizi yöntemi ile OECD ülkelerindeki ortak ve farklı göç belirleyicilerini ele almış ve bu kapsamda Türkiye, ABD, Polonya, Macaristan, Şili, Meksika, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti’nin aynı kategoride yer aldığını tespit etmiştir.

Ekonomik refahın göçe etkisinin yanı sıra tam tersi doğrultuda göçün ekonomik kalkınmaya etkisini ele alan literatür arasından Kanbir (2022), ekonomik gelişmenin önemli unsurlarının başında beşeri sermaye geldiğini hatırlatarak, beşeri sermayeyi çeken ülkenin düşük maliyetlerle yüksek nitelikli emek kazandığına dikkat çekmiştir. Benzer şekilde Göv ve Dürrü (2017) ekonomik büyüme ve göç ilişkisini incelemek için 7 OECD üyesi ülkenin 2000-2016 yıllarına yönelik verilerinden faydalanarak, beşeri sermaye göçünün ekonomik büyümeye pozitif yansıdığını ortaya koymuştur. Beşeri sermaye ve göç bağlantısı konusunda Ritsilä ve Ovaskainen (2001), yüksek eğitilmiş kişilerin nüfusun geri kalanından daha fazla taşınmaya eğilimli olduğunu ve köken ile hedef bölgenin bölgesel özelliklerinin bu konuda etkili olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Checchi vd., (2007) yaptıkları çalışmada beşeri sermaye birikiminin ekonomik büyümenin ana belirleyicileri arasında olduğunu vurgulamıştır.

Üretim faktörlerinin giderek daha hareketli hale geldiği küreselleşmiş bir dünyada, beşeri sermaye ve sermaye girişleri göç hareketlerini de çeşitli şekillerde etkilemektedir. Bu noktada Sain (2023), Türkiye örneği üzerinden beşeri sermaye kaybının ekonomik sonuçlarını ele almış ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun yılda 45 bin nitelikli işgücünün göç ettiği verisinden yola çıkarak bunun Türkiye'ye maliyetinin yaklaşık 2 milyar 115 milyon olduğunu ortaya koymuştur.

İnsani gelişme ve göç bağlantısını ele alan çalışmalar arasından Bakewell vd. (2009), küresel Güney ülkeleri üzerinden bir inceleme yürüterek, gelişmekte olan bölgelerdeki göçün gelir, insan sermayesi ve daha geniş toplumsal ve politik değişim süreçleri açısından insan gelişimine katkı sağladığını belirtmiştir. Kandemir (2012), insani gelişmeyi belirleyen faktörlerin (gelir, sağlık ve eğitim) göç akışlarındaki rolü üzerine yaptığı araştırmada göç akışının olduğu ülkelerin 2011 yılı insani gelişme endekslerini incelemiş ve öncelik sırasına göre gelir-egitim-sağlık faktörlerinin göç akışında etkili olduğunu ortaya koymuştur. Yazar, göçün yönetimi ve durdurulması konusunda insani gelişimin veya küresel refahın artırılmasının önemli etkenler olacağına dikkat çekmiştir. Bu bulguyu daraltarak Amerika ve Meksika arasındaki göç bağlantısını eğitim faktörü üzerinden inceleyen Caponi (2010), en yüksek ve en düşük eğitimlilerin orta eğitimlilerden daha fazla göç etme eğiliminde olduğu tespit etmiştir. Kaewner vd., (2023) yaptıkları çalışmada ekonomik büyümenin bir yandan insani gelişmedeki ilerlemeleri desteklemek için gerekli kaynakları sunduğunu öte yandan, insani gelişmedeki ilerlemelerin (iyi sağlık, gelir, eğitim vb.) işgücü verimliliğini artırarak ekonomik büyümeyi desteklediğini vurgulamıştır. Yazarlara göre ekonomik büyüme ve insani gelişme doğal olarak çift yönlü bir bağlantıya sahiptir.

Literatürdeki çalışmalardan da faydalanarak bu çalışma, AB üye ülkelerinde göç oranlarını çekici faktörler üzerinden değerlendirmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, beşeri sermaye ve göç arasındaki ilişki ile insani gelişme ile kişi başı gelirin bu ilişki arasındaki rolünü incelemektir. Bu doğrultuda bir model önerisi sunulurken YEM ile yol analizi yapılmıştır. Bu çalışma, göç literatürüne güçlü bir bilimsel temel sağlayan uluslararası ilişkiler ve küresel kalkınma alanlarından da faydalanarak, beşeri sermaye, göç, insani gelişme ve ekonomik gelişmişlik arasındaki karmaşık ilişkileri bütünsel bir bakış açısı ile ele almaktadır.

İnsani gelişme ve beşeri sermayeyi birer çekici faktör olarak değerlendirip bunların göçe etkisini AB üye ülkelerinin 2000-2020 yılları arasındaki verilerini YEM ile yol analizi üzerinden değerlendiren bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümü; göç, beşeri sermaye ve insani gelişme konusundaki literatürün bir incelemesini sunmaktadır. Bu kapsamda, itici ve çekici faktörler göç teorisi açıklanmakta, insani gelişme endeksi ve beşeri sermayenin çekici faktörlerle bağlantısı değerlendirilmektedir. İkinci bölüm, çalışmanın yönteminin tanıtılmasına ilişkindir. Bu bölümde öncelikle yapısal eşitlik modeli tanıtılmakta, ardından çalışma kapsamında gerçekleştirilen analiz bulguları ile birlikte açıklanmaktadır.

2. İTİCİ-ÇEKİCİ FAKTÖRLER TEORİSİNDE BEŞERİ SERMAYE İLE İNSANİ GELİŞİMİŞLİĞİN ROLÜ

Uluslararası Göç Örgütü'ne (IOM) göre uluslararası bir sınırı geçme (dış göç) veya bir devlet içinde hareket etme (iç göç) anlamına gelen göç olgusu, temelinde bireyi ele alan bir konudur. Coğrafya, ekonomi, siyaset bilimi, uluslararası güvenlik, tarih, hukuk gibi çeşitli alanları içeren bu olguyu anlamaya yönelik geliştirilen farklı yaklaşımlar, konunun kuramsallaşmasını beraberinde getirmiştir (Massey vd., 2014: 11). Bu noktada itici-çekici faktörler teorisi, uluslararası göçü anlamaya ve açıklamaya çalışan kuramlardan birini oluşturmaktadır.

1966 yılında Evert S. Lee tarafından "A Theory of Migration" başlıklı çalışmada ele alınan İtici-Çekici Faktörler (Push-Pull Factors) teorisi, zorunlu/gönüllü göçü anlama noktasında açıklayıcı olmaktadır (Yazan, 2014: 14). Bu teori, insanların menşei (kaynak) ülkeden hedef ülkeye göç etmesinin altında yatan itici faktörleri ve bu kişileri göçe teşvik eden çekici faktörleri, ekonomik, çevresel, sosyal ve politik kategoriler kapsamında incelemektedir. Lee ise çalışmasında bireyleri kaynak ülkeden hedef ülkeye doğru göçe yönlendiren negatif (-), nötr (0) ve pozitif (+) faktörlerin bulunduğunu ve bu faktörlerinde göç etme potansiyeline sahip bireyler veya gruplar arasında farklılık gösterebileceğine dikkat çekmiştir (Lee, 1966: 50). Örneğin, benzin fiyatlarında yaşanan artış araba sahibi orta gelirli bir aile veya birey için negatif (itici) bir faktör oluştururken, arabası olmayan alt gelirli kişiler için nötr bir anlama sahiptir.

Göçü etkileyen itici faktörler, bireyleri yaşam alanlarından ayrılmaya zorlayan koşulları içermektedir. Yaşam standartları düşüklüğü, ekonomik problemler, çatışma, kuraklık, kıtlık, her türlü (etnik, dinsel benzeri) ayrımcılıklar ve siyasi baskılar gibi pek çok örneği kapsayan bu alan, genel olarak ekonomik, sosyal ve politik faktörler olarak

sınıflandırılabilir (Urbański, 2022: 3). Krishnakumar ve Indumathi (2014: 9), göçü etkileyen başlıca alanın ekonomik faktörler olduğuna dikkat çekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde düşük gelir, istihdam sorunu ve bunların neden olduğu düşük yaşam standartları, göçmenleri daha fazla iş fırsatına sahip gelişmiş bölgelere doğru iten temel faktörler olarak değerlendirilmektedir (Hatch, 2016: 1). Tam tersi şekilde, gelişmiş ülkelerdeki yüksek yaşam standartları ve bireylerin gelirlerini arttırma imkanları bireyleri göçe yönlendiren fırsatlar olmaktadır (Lull, 2017: 1-2). Ekonomik faktörlerin yanı sıra, yerleşik sağlık bakım sistemlerinin olmayışı, eğitim fırsatlarının eksikliği gibi sosyal faktörler ve adil olmayan hukuk sistemleri, savaş, terörizm ve kötü yönetim, bireylerin diğer ülkelerde daha iyi yaşam şartlarına sahip olması benzeri siyasi faktörler (Doerschler, 2006: 1101) de göçü tetiklemektedir. Ayrıca Oltman ve Renshon (2017) son yıllarda ekolojik faktörlerin göçün ardındaki temel itici faktörler olduğunu dikkat çekmiştir.

Göçün çekici faktörleri ise genel olarak itici faktörlerdeki koşulların hedef ülkede daha iyi seviyede olmasıdır. Bu noktada, daha gelişkin istihdam ve barınma imkânları, daha fazla gelir, daha yüksek yaşam standartları, dini hoşgörü, daha iyi eğitim ve sağlık imkanları, birey güvenliğinin daha iyi sağlanması, özgürlük ve hoşgörü imkânları gibi bireyleri hedef ülkeye doğru göç etmeye çeken faktörlerdir. İnsani gelişme endeksi, ülkelerin refahının yalnızca ülkenin gelirine bağlı olmadığını, aksine ülke kalkınmasının insani kalkınmaya bağlı olduğu ve insani kalkınmada da eğitim ve sağlık faktörlerini de içeren kapsamlı bir yapıya sahip olduğuna dikkat çekmektedir. İnsani gelişme endeksi 1990 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından ulusal sosyo-ekonomik kalkınmayı değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. 1990 yılından itibaren bu endeks, GSYİH yerine ülkenin ilerlemesi için alternatif bir ölçüm olmuştur (Kaewnern vd., 2023: 2). Düzenli olarak her yıl yayınlanan İnsani Gelişme Raporları, insani gelişmenin, insanların uzun ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmelerini, «makul bir yaşam standardı» için kaynaklara erişebilmelerini ve kültürel gelişim araçlarına sahip olabilmelerini sağlamak için seçeneklerinin genişletilmesi ve zenginleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Lind, 2019: 409). Başka bir ifadeyle insani gelişme endeksi hesaplamasında, ekonomik (refah standardı) ve ekonomik olmayan (sağlık ve eğitim standardı) göstergelere birlikte yer verilmektedir (Demir, 2006: 4). Refah standardı kişi başına düşen milli gelire, eğitim standardı yetişkinler arasındaki okuma-yazma oranına ve ortalama eğitim süresine, sağlık standardı ise bireylerin ortalama ömür süresine dayanmaktadır (Zanbak ve Özgür, 2019: 177-178).

Bu çalışmada ele alınan bir diğer çekici faktör ise beşeri sermayedir. Beşeri sermaye kavramı konusunda Adam Smith, bireylerin vasfı ile beşeri sermaye bağlantısını kullanarak, bireylerin sahip olduğu vasıfların aynı zamanda topluma da katkı sağladığını ve ülkenin kalkınmasında etkili olduğunu belirtmiştir (Awan, 2012: 2199). Adam Smith'den günümüze kadar gelişerek gelen bu kavram genişletilmiş ve teorileştirilmiştir. Bu kapsamda beşeri sermaye, üretim faktörlerinin verimli kullanılmasında etkili olan bilgi, beceri ve tecrübe şeklindeki değerler bütünü olarak değerlendirilmektedir (Manga vd., 2015: 46). Diğer bir ifadeyle bu kavram, ekonomik büyümeye önemli bir katkı yapan, işgücünün sahip olduğu eğitim ve deneyimlerdir (Manga vd., 2015: 47). Bu değerler, teknolojik gelişmenin önünü açması ve ekonomide kullanılması benzeri durumlarla ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlayan bir faktörü oluşturmaktadır.

Kalkınmanın insani boyutuna ve dolayısıyla ekonomi, eğitim ve sağlık konularına odaklanan kurumlardan biri de AB'dir. Bu noktada örneğin aday ülkelerin AB üyeliğine kabul edilmesinde aranan özellikleri içeren Kopenhag kriterleri arasında ekonomik kriterler yer almakta ve AB aday ülkelerin işleyen bir piyasa ekonomisine sahip olmasını beklemektedir. Benzer şekilde Nartgün, Kösterelioğlu ve Sipahioğlu (2013: 82), AB'de ekonomi ve eğitim seviyelerinin yüksek olduğunu belirterek, AB'deki gelişmiş eğitim-ekonomi seviyelerinin üretimde uzman kişilerin yer aldığı şeklinde yorumlanabileceğine dikkat çekmiştir. Ayrıca 2021 yılı verileri kapsamında Danimarka, İsveç, İrlanda ve Almanya AB içerisinde en yüksek insani gelişme endeksine sahip ülkelerdir (UNDP, 2021). Çoban ve Yayar (2018: 649), AB ülkelerinin demokratikleşme seviyeleri ile insani gelişme endekslerinin doğru orantıya sahip olduğunu ve artan demokratikleşmenin insani gelişme endeksine de olumlu yansımalarını belirtmiştir.

Yapılan bu tanımlamalar, beşeri sermaye ve insani gelişme endeksi arasındaki bağlantıyı da ortaya koymaktadır. Bu noktada örneğin beşeri sermayenin oluşmasında önem taşıyan eğitim, insani gelişme endeksi olarak ülkelerin değerlendirilmesinde etkili olan bir kriterdir. Benzer şekilde insani gelişme endeksinde yer alan sağlık standardı, beşeri sermaye için de önem taşımaktadır. Sağlıklı bireyin üretim sürecine ve eğitim sürecine daha fazla ve iyi katılacağı için ekonomik büyümeyle bağlantılı olacaktır (Manga vd., 2015: 48). Dolayısıyla çalışmada kullanılan bu kriterler birbirini tamamlayıcı nitelikte olup, AB üzerinden detaylı bir inceleme yürütülmesine imkân sağlamaktadır.

3. YÖNTEM VE ANALİZ

3.1. Yapısal Eşitlik Modellemesi

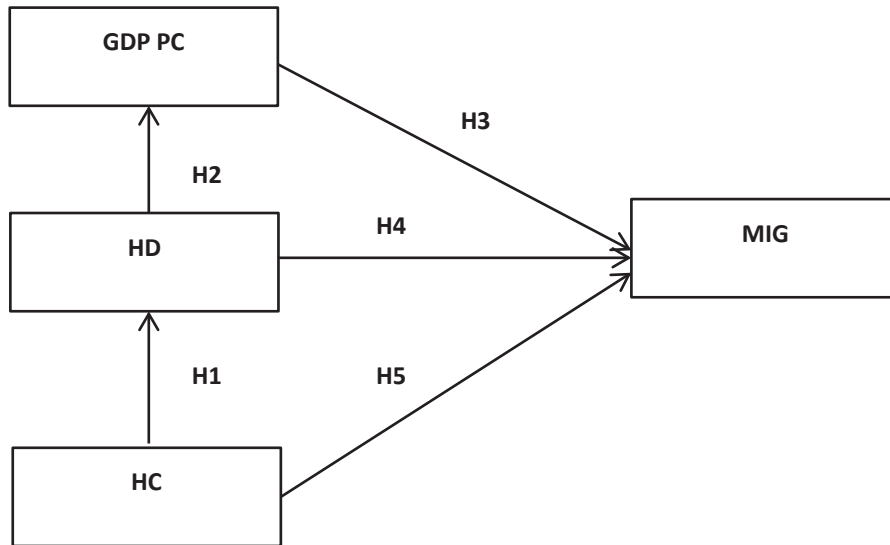
Bu çalışma kapsamında önerilen modele göre doğrudan ve dolaylı etkiyi ölçmek için Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile yol analizi yapılmıştır. YEM, sosyal bilimlerden yönetim disiplinine kadar giderek artan bir kavram ve teori geliştirme tekniğidir. Bu teknikte çoklu gizli yapılardan oluşan kompleksin, ilişki ölçümü ve yapısal teori açısından değerlendirilmesi esastır (Mia vd., 2019: 56). YEM’de değişkenler arasındaki ilişkiler, varsayılan ilişki yapılarını tanımlayan bir dizi denklem ile tanımlanmaktadır (Wirayuda vd., 2022: 3). YEM modellemesi hem içsel hem de dışsal değişkenlerin ölçüm hatalarını, çok sayıda göstereyi, karşılıklı nedenselliği, bağımlılığı ve eşzamanlılığı içermektedir. YEM’deki bir değişken aynı anda hem içsel hem de dışsal olabilmektedir. Başka bir deyişle, modeldeki bir değişken başka bir değişkeni etkilerken aynı zamanda başka bir değişken tarafından etkilenerek hem bağımlı hem bağımsız olabilmektedir (Elverdi ve Atik, 2021: 189). Yol analizi ise çoklu bağımlı değişkenler ve çoklu bağımsız değişken katmanları arasındaki ilişkileri modellemek için kullanılan çoklu regresyon istatistiksel analiz yönteminin bir türü olarak bilinmektedir (Chen vd., 2022: 5). Modelde yer alan değişkenler arasındaki karmaşık ilişkiler yol diyagramında görselleştirilmekte ve modelin anlaşılmasının kolaylaştırılmasına yardımcı olmaktadır (Schumacker ve Lomax, 2004: 4).

3.2. Modelin Veri Seti ve Değişkenlerin Tanımlanması

Çalışma kapsamında yapılan analizler için SPSS AMOS 29 paket programı kullanılmıştır. AMOS, yapısal eşitlik modelleme problemlerini çözmek için benzersiz bir grafik arayüze sahip oldukça popüler bir yazılımdır. Bu yazılım, araştırmacılar tarafından regresyon, faktör analizi, korelasyon ve varyans analizi gibi çeşitli çok değişkenli analiz yöntemlerini entegre ederek kapsamlı analizler yapabilmek amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır (Thakkar, 2020: 35). Öncelikle çalışma kapsamında önerilen modelde yer alan değişkenler ve hipotezler tanımlanmıştır. Önerilen modelin veri seti ve hipotezleri sırasıyla Tablo 1 ve Şekil 1’de gösterildiği gibidir.

Tablo 1: Modelin veri seti

Değişken ismi	Değişken Kodu	Kullanım Şekli	Kaynak
Beşeri Sermaye	HC	Eğitim ve sağlık harcamaları (%GSYİH)	Dünya Bankası
İnsani Gelişme	HD	İnsani gelişme endeksi	Our World in Data
Kişi Başı GSYİH	GDP PC	Kişi Başı GSYİH’nın doğal logaritması	Dünya Bankası
Göç	MIG	Yabancı nüfus girişinin doğal logaritması	OECD

Şekil 1: Çalışmanın önerilen modeli

Çalışmanın önerilen modelinde, değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin entegre bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Önceki çalışmalarda, bu ilişkiler genellikle ayrı modeller ve veri setleri kullanılarak incelenmiştir. Ancak bu çalışmada, tüm bu ilişkiler tek bir model altında ve bütünlük bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, çalışmanın literatüre ve gelecekteki araştırmacılara katkı sağlaması beklenmektedir.

H1. Beşeri sermayenin insani gelişme endeksi üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Eğitim ve sağlık gibi insan kaynaklarına yapılan yatırımların tümü beşeri sermaye yatırımları olarak kabul edilmektedir. İnsanların eğitilmiş ve sağlıklı olmaları, özgür ve adil bir toplumda yaşamaları ve işgücü piyasasında becerilerini kullanmaları, sürdürülebilir bir gelişme için önem arz etmektedir. İnsani gelişme endeksi hesaplanırken sağlık, eğitim ve yaşam koşulları gibi faktörler dikkate alındığından eğitim seviyesi, iyileşen yaşam koşulları ve iyileşen sağlık hizmetlerinin artmasıyla bu endeksin de artması beklenmektedir.

H2. İnsani gelişme endeksinin kişi başı milli gelir üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

İnsani gelişme endeksi bir ülkedeki insani gelişmişliğin bir ölçüsü olmakla birlikte bu endeks hesaplanırken yaşam beklentisi, eğitim ve gelir gibi göstergeleri dikkate alınmaktadır. Bu endeks daha iyi insani gelişmeye işaret ettiğinden bu gelişim daha üretken ve verimli bir işgücüne, daha yüksek düzeyde yenilikçiliğe ve daha büyük ekonomik gelişmelere yol açmaktadır. Sonuç olarak daha yüksek insani gelişme seviyeleri daha yüksek ücretler ve daha iyi iş olanakları gibi daha iyi ekonomik fırsatlarla ilişkilendirilmekte, bu fırsatlar daha iyi yaşam koşulları ve finansal istikrar arayan göçmenleri ülkeye çekebilmektedir.

H3. Kişi başı milli gelirin göç üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Artan kazançlar ve kişi başına düşen milli gelir, yaşam standartlarını yükseltme potansiyelini ortaya koymakta ve bu durum bir bölgenin değerinin önemli belirleyicileri arasında yer alarak göç kararlarını etkileyebilmektedir. Çünkü bir bölgenin ekonomik çekiciliği potansiyel olarak daha fazla insanı oraya taşınmaya teşvik etmektedir. Kişi başı milli gelir arttıkça bireyler daha yüksek eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim sağlayabilmekte, daha yüksek seviyedeki eğitim ve sağlık hizmetleri ise bireylerin iş bulma ve kariyerine daha iyi hazırlanmasına yardımcı olabilmektedir. Diğer ülkelerdeki insanlar için cazip olan bu fırsatlar bireylerin göç kararlarını etkilemektedir.

H4. İnsani gelişme endeksinin göç üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Daha iyi yaşam koşulları, sağlık hizmetleri ve eğitim fırsatları genellikle daha yüksek insani gelişme puanlarıyla ilişkilendirilmektedir. Bu durum, bir ülkenin ya da bölgenin diğer yerlerde yaşamını sürdüren insanlar açısından çekiciliğini artırabilir. Dolayısıyla yüksek düzeydeki insani gelişme, belirli bölgelere göçün artmasına neden olmaktadır.

H5. Beşeri sermayenin göç üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Eğitim, sağlık ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, ülkedeki işgücü piyasasında eğitim ve nitelik düzeyini yükselten insan sermayesi yatırımlarını içermektedir. Daha yüksek beşeri sermayeye sahip bir ülke, daha fazla yabancı göçmeni çekmekte diğer taraftan işverenlere vasıflı işgücü sağlayarak bilgi ve beceri alışverişini teşvik etmektedir. Dolayısıyla eğitim, sağlık, iş tecrübesi ve diğer yetenekler gibi bireylerin ya da grupların üretkenliğini artıran bu faktörler, göç eden kişilerin hedef ülkelerde iş piyasasına katılma konusunda önem arz etmektedir.

3.3. Analiz ve Bulgular

Bu kısımda çalışma kapsamında önerilen model için yapılan gerekli analizlere ve bulgulara yer verilmiştir. Bu kapsamda öncelikle korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon iki ya da daha fazla niceliksel değişken arasındaki ilişkileri belirtmek için kullanılan bir terimdir (Gogtay ve Thatte, 2017: 78). Değişkenler arasındaki korelasyon değerleri Tablo 2’de gösterildiği gibidir.

Tablo 2: Korelasyon Değerleri

Değişkenler	HC	HD	GDP PC	MIG
HC	1.000			
HD	0.53	1.000		
GDP PC	0.49	0.52	1.000	
MIG	0.62	0.49	0.54	1.000

Tablo 2'deki korelasyon değerleri incelendiğinde beşeri sermayenin diğer tüm değişkenler ile pozitif bir korelasyona sahip olduğu görülmektedir. Beşeri sermaye sırasıyla insani gelişme ile 0.53, kişi başına milli gelir ile 0.49 ve göç ile 0.62 birimlik korelasyon değerlerine sahiptir. En yüksek korelasyon değerinin beşeri sermaye ve göç arasında olduğu görülmektedir.

YEM'de verilerle desteklenmeyen hipotezler modelden çıkarılarak model yeniden formüle edilmektedir. Bu çıkarım, modelin mümkün olduğu kadar kesin ve kullanışlı olmasına katkıda bulunmaktadır. Korelasyon analizi sonrası çalışma kapsamında önerilen modelin YEM hipotez test sonuçları Tablo 3'te gösterildiği gibidir.

Tablo 3: Modelin Hipotez Test Sonuçları

Hipotez nu	Hipotezler	Standart β	P	Kabul/Ret
H1	HC ---> HD	.154	***	Kabul edilmiştir
H2	HD ---> GDP PC	.218	***	Kabul edilmiştir
H3	GDP PC ---> MIG	.051	***	Kabul edilmiştir
H4	HD ---> MIG	.086	.003	Kabul edilmiştir
H5	HC ---> MIG	.238	***	Kabul edilmiştir

Tablo 3 incelendiğinde çalışma kapsamında önerilen modeldeki tüm hipotezlerin kabul edildiği görülmektedir. Dolayısıyla analizlere modelde bir değişiklik olmadan devam edilecektir.

YEM'de bakılması gereken diğer önemli değerler ise uyum iyiliği indeksleri olarak isimlendirilen değerlerdir. YEM uygulamalarında, analiz sonucunda elde edilen uyum indeksi değerleri, genel olarak incelenen modelin toplanan verilerle desteklenip desteklenmediğini belirlemek için kullanılmaktadır. Hesaplanan uyum iyiliği indekslerinin değerlendirilmesine dayalı olarak kabul edilmekte, reddedilmekte ya da düzeltilerek değiştirilmektedir (Yılmaz ve Varol, 2015: 30). Araştırmacılar YEM araştırmalarında uyum iyiliği indeksleri arasında χ^2/sd değerinin verilmesi gerektiği konusunda hemfikir olsalar da diğer uyum indekslerinden hangisinin raporlanması gerektiği konusunda farklı önerilerde bulunmuşlardır (İlhan ve Çetin, 2014: 31). Literatür incelendiğinde YEM araştırmalarında en sık kullanılan diğer uyum iyiliği indekslerinin CFI, NFI, RFI, IFI ve RMSEA olduğu gözlemlenmiştir (Byrne, 2010; Kenny vd., 2015; Savalei, 2018; Gürbüz, 2019). Uyum iyiliği değer sınırları ve önerilen modelin uyum indeks değerleri Tablo 4'te gösterildiği gibidir.

Tablo 4: Model Uyum İyiliği İndeksleri

Uyum İndeksleri	Uyum İyiliği Değer Sınırları	Model Uyum İndeksi Değerleri
χ^2/sd (CMIN/DF)	≤ 5	3.32
CFI	$.90 \leq CFI \leq 1.00$.99
NFI	$.90 \leq NFI \leq 1.00$.99
RFI	$.90 \leq RFI \leq 1.00$.92
IFI	$.90 \leq IFI \leq 1.00$.99
RMSEA	$.00 \leq RMSEA \leq .08$.07

Tablo 4 incelendiğinde uyum indeks değerlerinin kabul edilebilir uyum iyiliği sınır aralıklarında olduğu görülmektedir. Bu durum modelin analiz kapsamında kullanılan veriler ile desteklendiği şeklinde yorumlanabilir. Uyum iyiliği değerleri sonrası modelin toplam, doğrudan ve dolaylı etkilerin gösterildiği yol analizi bulguları Tablo 5'te gösterildiği gibidir.

Tablo 5: Yol Analizi Sonuçları

Standardize Edilmiş Toplam Etkiler			
Değişkenler	HC	HD	GDP PC
HD	0.61	0	0
GDP PC	0.46	0.41	0
MIG	0.68	0.34	0.38
Standardize Edilmiş Doğrudan Etkiler			
Değişkenler	HC	HD	GDP PC
HD	0.61	0	0
GDP PC	0	0.41	0
MIG	0.45	0.22	0.38
Standardize Edilmiş Dolaylı Etkiler			
Değişkenler	HC	HD	GDP PC
HD	0	0	0
GDP PC	0.46	0	0
MIG	0.23	0.12	0

YEM değişkenler arasındaki bağlantıları üç açıdan incelemektedir. Doğrudan etki, aracının olmadığı ve bir değişkenin başka bir değişkeni doğrudan etkilediği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bir değişkenin bir aracı aracılığıyla diğerini etkilediği durum ise dolaylı etki olarak ifade edilmektedir. Toplam etki düzeyi bu iki etkinin toplanmasıyla bulunmaktadır. Tablo 5'teki yol analizi bulguları incelendiğinde beşeri sermayenin insani gelişme üzerinde 0.61, kişi başı GSYİH üzerinde 0.46 ve göç üzerinde 0.68 birimlik toplam bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Doğrudan etkiler incelendiğinde, beşeri sermayenin insani gelişme üzerinde 0.61, göç üzerinde ise 0.45 birimlik bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Dolaylı etkiler incelendiğinde ise beşeri sermayenin kişi başı GSYİH üzerinde 0.46, göç üzerinde 0.23 birimlik bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Analiz bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, insani gelişme ve kişi başı GSYİH'nin beşeri sermaye ve göç arasındaki ilişkide aracılık ettiği görülmektedir. Beşeri sermayenin göç üzerindeki 0.68 birimlik toplam etkisinin 0.23 birimlik bir kısmı aracı etkiler ile gerçekleşmektedir. Çalışma, literatürde yer alan beşeri sermayenin ekonomik büyümeye olumlu etkisinin (Koç, 2013; Keskin, 2011; Yaylalı ve Lebe, 2011; Yılmaz ve Danişoğlu, 2017) AB üye ülkeleri için de geçerli olduğunu doğrulamakla birlikte bunun göç üzerinde de etkisi olduğunu göstermiştir

4. SONUÇ

Göç, bir yerden başka bir yere taşınma ve yer değiştirme süreci olarak tanımlanmakta olup, ekonomi, toplum, politika ve kültür üzerinde derin etkiler yaratan önemli bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Özellikle son yıllarda, küresel ekonomik dengelerin değişmesi, iklim değişikliğinin yarattığı baskılar ve çeşitli bölgelerdeki güvenlik sorunları, göç hareketlerinin yoğunlaşmasına ve bu alanda yapılan çalışmaların artmasına neden olmuştur. Bu çalışmanın amacı, beşeri sermaye, kişi başına düşen GSYİH ve insani gelişme gibi temel ekonomik ve sosyal değişkenlerin göç üzerindeki etkilerini bütüncül bir bakış açısıyla incelemektir. Çalışma, göçün nedenlerini ve sonuçlarını daha iyi anlamayı amaçlamakta ve bu alana yönelik oluşturulacak stratejilerin etkinliğini artırmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda çalışma, beşeri sermaye ve insani gelişme endeksi verilerini AB üye ülkeleri açısından çekici faktörler olarak ele alıp, bu verilerin göç ile bağlantısını AB üye ülkeleri üzerinden karşılaştırarak incelemiştir. Bu doğrultuda AB ülkelerinin 2000-2020 dönemine ait verileri kullanılarak bir model önerisi sunulmuş ve beşeri sermayenin göç üzerindeki etkisi insani gelişme ve kişi başı GSYİH aracılık rolleri ile değerlendirilmiştir. Beş adet hipotezin test edildiği model önerisinde analizler YEM yol analizi ve AMOS 29 paket programı ile gerçekleştirilmiştir.

Yapılan analizler sonrası çalışma kapsamında kurulan model önerisi ve beş hipotez kabul edilmiştir. Yol analizi sonuçları özetlendiğinde beşeri sermayenin göçü 0,68 birim, kişi başına düşen GSYİH'yı 0,46 birim, insani gelişmeyi ise 0,61 birim etkilediği belirlenmiştir. Bu bulgular ışığında göçte etkili faktörler sıralaması değerlendirildiğinde (sırasıyla beşeri sermaye, insani gelişme ve kişi başına düşen GSYİH), AB'ye yönelen göçlerde etkili başlıca faktörün

bireye yapılan yatırımlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle üretim faktörlerinin verimli kullanılmasında gerekli bilgi, beceri ve tecrübe değerlerinin bir bütünü olan beşeri sermayenin ve refah-egitim-sağlık standartlarını kapsayan insani gelişmenin ilk iki sırada yer alması, göçmenlerin yalnızca ekonomik kazanımlara odaklanmadığını göstermektedir. Dolaylı etkiler incelendiğinde ise beşeri sermayenin göçü 0,23 birim, kişi başına düşen GSYH'yi ise 0,46 birim etkilediği tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle kişi başına düşen GSYİH ve insani gelişme, beşeri sermaye ile göç arasındaki ilişkide aracılık etmektedir. Bu bulgular insan sermayesine yapılan yatırımların yüksek düzeyde olduğu ve ekonomik refaha sahip ülkelerin diğer ülkelerden daha fazla göçmen çekme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar özellikle, eğitim, sağlık ve işgücü piyasası politikalarının beşeri sermayeyi güçlendirirken, aynı zamanda ekonomik büyümeyi de teşvik edecek şekilde tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu tür bütüncül yaklaşımlar, göçün ve insani gelişmenin daha etkin yönetilmesini sağlayacak, bu alanlarda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunacaktır. Ayrıca, ekonomik büyüme ile insani gelişme arasındaki bağlantıyı güçlendiren politikaların hayata geçirilmesi, hem kısa vadeli sonuçlar hem de uzun vadeli sürdürülebilirlik için kritik olacaktır.

Çalışmanın analizinde gelişmiş ülkeler çekici faktörleri üzerinden değerlendirilmiştir. Yapılacak yeni çalışmalar, gelişmekte olan ülkelerdeki bireyleri göç etmeye yönlendiren itici faktörlere odaklanabilirler. Ayrıca yeni çalışmalar farklı değişkenler kullanılarak farklı modeller geliştirilebilir ve değişkenleri karşılaştırarak ve yorumlayarak göçü anlamaya ve açıklamaya çalışan literatürün geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Arı, E. ve Yıldız, A. (2018). "OECD ülkelerinin göç istatistikleri bakımından bulanık kümeleme analizi ile incelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 17-28.
- Awan, A. G. (2012). "Diverging trends of human capital in BRIC countries", *International Journal of Asian Social Science*, 2(12), 2195-2219.
- Aylin, K. (2013). "Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Yatay kesit analizi ile AB ülkeleri üzerine bir değerlendirme", *Maliye Dergisi*, 165, 241-285.
- Bakewell, O., de Haas, H., Castles, S., Vezzoli, S. ve Jónsson, G. (2009). South-South migration and human development: reflection on African experiences. International Migration Institute Working Papers.
- Byrne, B. M. (2010). Structural Equation Modelling with Amos. Routledge, New York.
- Caponi, V. (2010). "Heterogeneous Human Capital and Migration: Who migrates from Mexico to the US?", *Annales d'Économie et de Statistique*, 207-234.
- Checchi, D., De Simone, G. Ve Faini, R. (2007). "Skilled migration, FDI and human capital investment", Centro Studi Luca d'Agliano Development Studies Working Paper, No. 235.
- Chen, S., Wang, T., Bao, Z. ve Lou, V. (2022). "A path analysis of the effect of neighborhood built environment on public health of older adults: a Hong Kong study", *Frontiers in public health*, 10, 861836.
- Çoban, M. N. ve Yayar, R. (2018). "Demokrasinin Göstergelerinin İnsani Gelişmişlik Üzerine Etkisi: AB Ülkeleri Üzerine Bir Panel Veri Analizi", *International Journal of Academic Value Studies*, 4(20), 642-651.
- Demir, S. (2006). "Birleşmiş Milletler kalkınma programı insani gelişme endeksi ve Türkiye açısından değerlendirme", *Devlet Planlama Teşkilatı*: 1-22.
- Doerschler, P. (2006). "Push-pull factors and immigrant political integration in Germany", *Social Science Quarterly*, 87, 1100-16.
- Dünya Bankası. (2023). World Bank Open Data. <https://data.worldbank.org/>, (erişim tarihi: 09.09.2023).
- Elverdi, S. ve Atik, H. (2021). "İnovasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi: Bir yapısal eşitlik modellemesi", *Pearson Journal*, 6(10), 183-205.
- Eurostat. (2023). Migration and migrant population statistics. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics#:~:text=%3A%20Eurostat%20\(migr_imm2ctz\)-,Migrant%20population%3A%2023.8%20million%20non%20DEU%20citizens%20living%20in%20the,5.3%20%25%20of%20the%20EU%20population,](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics#:~:text=%3A%20Eurostat%20(migr_imm2ctz)-,Migrant%20population%3A%2023.8%20million%20non%20DEU%20citizens%20living%20in%20the,5.3%20%25%20of%20the%20EU%20population,) (erişim tarihi: 09.10.2023).
- Gogtay, N. J. ve Thatte, U. M. (2017). "Principles of correlation analysis", *Journal of the Association of Physicians of India*, 65(3), 78-81.

- Göv ve Dürrü, Z. (2017). "Göç ve ekonomik büyüme ilişkisi: Seçilmiş OECD ülkeleri üzerine ekonometrik bir analiz", *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 491-502.
- Gürbüz, S. (2019). AMOS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Hatch, P. (2016). "What motivates immigration to America", *The League of Women Voters*, 1-7.
- Icduygu, A., Sirkeci, I. ve Muradoglu, G. (2001). "Socio-economic development and international migration: a Turkish study", *International Migration*, 39(4), 39-61.
- İlhan, M. ve Çetin, B. (2014). "LISREL ve AMOS programları kullanılarak gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli (yem) analizlerine ilişkin sonuçların karşılaştırılması", *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 5(2), 26-42.
- İslamoğlu, E., Yıldırım, S. ve Benli, A. (2014). "Türkiye'de tersine göç ve tersine göçü teşvik eden uygulamalar: İstanbul ili örneği", *Sakarya İktisat Dergisi*, 3(1), 68-93.
- Kaewner, H., Wangkumharn, S., Deeyaonarn, W., Yousaf, A. U. ve Kongbuamai, N. (2023). "Investigating the role of research development and renewable energy on human development: An insight from the top ten human development index countries", *Energy*, 262, 125540.
- Kanbir, Ö. (2022). "Göç ve ekonomik gelişme", *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(2), 349-365.
- Kandemir, O. (2012). "Human development and international migration", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 62, 446-451.
- Kenny, D. A., Kaniskan, B. ve McCoach, D. B. (2015). "The performance of RMSEA in models with small degrees of freedom", *Sociological Methods & Research*, 44(3), 486-507.
- Keskin, A. (2011), "Ekonomik kalkınmada beşeri sermayenin rolü ve Türkiye", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 125-153.
- Khalid, B. ve Urbański, M. (2021). "Approaches to understanding migration: a multi-country analysis of the push and pull migration trend", *Economics & Sociology*, 14(4), 242-267.
- Lee, E. S. (1966). "A theory of migration", *Demography*, 3, 47-57.
- Lind, N. (2019). "A development of the human development index", *Social Indicators Research*, 146(3), 409-423.
- Llull, J. (2017). "The effect of immigration on wages: Exploiting exogenous variation at the national level", *Journal of Human Resources*. DOI: <https://doi.org/10.3368/jhr.53.3.0315-7032R2>
- Manga, M., Bal, H., Algan, N. ve Kandır, E. D. (2015). "Beşeri sermaye, fiziksel sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Brics ülkeleri ve Türkiye örneği", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 45-60.
- Marger, M. N. (2001). "Social and human capital in immigrant adaptation: The case of Canadian business immigrants", *The Journal of Socio-Economics*, 30(2), 169-170.
- Massey, D., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. ve Taylor, E. J. (2014). "Uluslararası göç kuramlarının bir değerlendirmesi", *Göç Dergisi*, 1, 11-46.
- Mendola, M. (2012). "Rural out-migration and economic development at origin: A review of the evidence", *Journal of International Development*, 24(1), 102-122.
- Mia, M. M., Majri, Y. ve Rahman, I. K. A. (2019). "Covariance based-structural equation modeling (CB-SEM) using AMOS in management research", *Journal of Business and Management*, 21(1), 56-61.
- Nartgün, Ş. S., Köstereliolu, M. A. ve Sipahioğlu, M. (2013). "İnsani gelişim indeksi göstergeleri açısından AB üyesi ve AB üyeliğine aday ülkelerin karşılaştırılması", *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 80-89.
- OECD. (2023). Migration. <https://www.oecd.org/migration/>
- Oltman, A. ve Renshon, J. (2017). *Immigration and foreign policy*. In Oxford Research Encyclopedia of Politics. Oxford: Oxford University Press.
- Our World in Data. (2023). Human Development Index. <https://ourworldindata.org/human-development-index>
- Popogbe, O. ve Adeosun, O. T. (2022). "Empirical analysis of the push factors of human capital flight in Nigeria", *Journal of Humanities and Applied Social Sciences*, 4(1), 3-20.

- Ritsilä, J. ve Ovaskainen, M. (2001). "Migration and regional centralization of human capital", *Applied Economics*, 33(3), 317-325.
- Roy, N. ve Debnath, A. (2011). "Impact of migration on economic development: A study of some selected state", *International Conference on Social Science and Humanity*, 5, 198-202.
- Sain, K. (2023). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Beşeri Sermaye Göçünün Ekonomik Sonuçları: Türkiye Örneği", *ICSSIET Congress*, 187.
- Savalei, V. (2018). "On the computation of the RMSEA and CFI from the mean-and-variance corrected test statistic with nonnormal data in SEM", *Multivariate Behavioral Research*, 53(3), 419-429.
- Schumacker, R. E. ve Lomax, R. G. (2004). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling*. Psychology Press, Taylor and Francis Group.
- Thakkar, J. J. (2020). Applications of structural equation modelling with AMOS 21, IBM SPSS. *Structural Equation Modelling: Application for Research and Practice (with AMOS and R)*, *SSDC*, 285, 35-89.
- UNDP. (2021). Human Development Data. <https://hdr.undp.org/data-center/country-insights#/ranks>
- Urbański, M. (2022). "Comparing push and pull factors affecting migration", *Economies*, 10(1), 21.
- Wirayuda, A. A. B., Jaju, S., Alsaidi, Y. ve Chan, M. F. (2022). "A structural equation model to explore sociodemographic, macroeconomic, and health factors affecting life expectancy in Oman", *Pan African Medical Journal*, 41(1).
- Yaylali, M. ve Lebe, F. (2011). "Beşeri sermaye ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin ampirik analizi", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1): 23-51.
- Yazan, Y. (2014). *İnsan hakları bağlamında Avrupa Birliğinin yasadışı göç politikası: Türkiye örneği* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Yılmaz, V. ve Varol, S. (2015). "Hazır yazılımlar ile yapısal eşitlik modellemesi: AMOS, EQS, LISREL". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 28-44.
- Yılmaz, Z., & Danişoğlu, F. (2017). "Ekonomik kalkınmada beşeri sermayenin rolü ve türkiye'de beşeri kalkınmanın görünümü olarak insani gelişim endeksi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (51), 117-147.
- Zanbak, M. ve Özgür, R. Ö. (2019). "İnsani gelişme endeksi bağlamında Avrupa Birliği'ne üye ve aday ülkelerin karşılaştırmalı analizi", *Journal of Management and Economics Research*, 17(2), 175-192.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).